

a figyelmet: a Borrow Direct az osztott állomány-építés eszköze lehet. Felmerült a másolatszolgáltatás felvétele is a tevékenységi körbe, ez az igény azonban a teljes szövegű elektronikus folyóiratok elérhetővé válásával csökken.

/NITECKI, Danuta A.–JONES, Carol L.: Borrow Direct: its impact on service quality at Yale University Library. = *Interlending & Document Supply*, 32. köt. 3. sz. 2004. p. 146–151./

(Viszocsek Eszter)

A terrorizmus elleni háború és következményei a véleményszabadságra és a könyvtárhasználók integritására

Az elmúlt két és fél évben jelentős változások álltak be a 2001. szeptember 11-i terroristatámadás következtében az információs szintéren. Újabb hírszerző ügynökségek követik nyomon a kommunikációs folyamatot, s új rendelkezések léptek életbe arról, mihez lehet és mihez nem online hozzáférni.

Az öbölháborúhoz képest – hála az internetnek – sokkal közvetlenebbül és több nézőpontból lehetett nyomon követni a Szaddam-rezsimet megdöntő katonai akciót, de tévedés lenne azt gondolni, hogy a források sokasága csökkentette a cenzúra veszélyét. Ellenkezőleg, az iraki híreket szigorúban ellenőrizték, mint valaha. Ez érvényesült az internetre került információk tekintetében is. (Például a *Yellow Times* webhely már nem volt hozzáférhető, miután képeket mutatott amerikai hadifoglyokról, az al-Dzsazirát és más webhelyeket olvashatatlaná tettek hacker módszerekkel.)

Mindaz arra mutat, hogy egyesek milyen könnyen megzavarhatják az információk szabad áramlását az interneten. Ironikus, hogy az ilyen támadások az internet jogi szabályozásának felerősítését eredményezik, ami azonban inkább gátolja a véleményszabadságot, semmint biztosítaná.

Az iraki háborút követő évben több kormány is szigorította az antiterrorista törvényeket, s ez kihatással volt az internet információs szerepére is:

- erősödött az internet használatára vonatkozó adatok (webhelyek, elektronikus posta) rögzítése, megőrzése, és az illetékes ügynökség rendelkezésére bocsátása;
- szigorodott az online kommunikáció felügyelete, lazuló bírói ellenőrzés mellett;
- a terrorellenes háborúra és a nemzetbiztonságra hivatkozva felülvizsgálják, milyen források kerülhetnek az internetre, s melyeket kell levenni róla.

Terrorellenes törvénycsomagokat több országban léptettek életbe azzal a céllal, hogy az információs

korszakban megfelelő eszközök álljanak a kormányzat rendelkezésére. Hiszen feltételezhetően könyvtári számítógépekről is használták az internetet az ikertornyokat leromboló terroristák. A használati adatok feljegyzésére és a kommunikáció megfigyelésére vonatkozó törvényt hozott Dánia, Franciaország, Németország, Olaszország, Oroszország, Spanyolország, az Egyesült Királyság, s másutt Kanada, Kolumbia, Kuba, India, Új-Zéland, a Fülöp-szigetek, Dél-Afrika. A legmesszebb menő intézkedéseket azonban az USA ún. hazafias törvénye tartalmazza, amely példaként szolgált több más ország számára.

A *PATRIOT Act*et 2001 októberében fogadták el. A 215-ös paragrafus érinti leginkább a könyvtárakat. Ennek alapján vizsgálhatják meg a szövetségi nyomozók a könyvtárak valamennyi nyilvántartását anélkül, hogy igazolniuk kellene, hogy az érintett személyek kémkedés vagy terrorizmus gyanújába estek volna. A nyomozók ugyan akciójuk előtt bírói engedélyt kérnek, ám ez titokban történik, s nem lehet fellebbezni ellene. Ráadásul a könyvtáraknak tilos nyilvánosságra hozni, hogy az FBI vajon átvizsgálta-e használóik adatait; ha megteszik, vád alá helyezhetik őket.

Legalább négy állam és 270 közösség kérte eddig a könyvtári és orvosi feljegyzésekhez való hozzáférés korlátozását. Az American Library Association (ALA = Amerikai Könyvtárosok Egyesülete) és további 53 könyvtári egyesület is a törvény szigorításának enyhítéséért lépett fel. Több könyvtárban feliratot helyeztek el, figyelmeztetvén a használókat, hogy adataikat megfigyelhetik. Vagy igyekeznek a használókról minél kevesebb adatot rögzíteni azzal a megfontolással, hogy azt az információt, ami nem jött létre, nem is lehet begyűjteni. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy vannak olyan könyvtárosok is, akik a lehető legtöbb adatot gyűjtik és rögzítik, hogy az ügynökségeket támogassák a terrorizmus elleni harcban.

Az USA kongresszusa előtt van az olvasás szabadságának a védelmével foglalkozó törvényjavaslat, amely mérsékelné a PATRIOT Act szigorúságát: az FBI-nak ésszerű indokot kellene eszerint felhoznia, mielőtt a használói adatokban kutakodna. Egyelőre nem lehet pontosan tudni, mennyire vizsgálták a könyvtári nyilvántartásokat: mindenestre a könyvtárak felkészültek arra, hogy megfelelőképpen válaszoljanak az FBI megkereséseire; egy 2002-es felmérés azt mutatta, hogy 1505 megkérdezett könyvtár közül 545-tel kapcsolatba lépett az FBI vagy más ügynökség, és tudakozódott a használók olvasási szokásairól, internetes érdeklődési köréről. A tényleges szám jóval nagyobb lehet.

2003 szeptemberében azonban mintha enyhült volna a főügyészség álláspontja, s fölösleges hisztériakeltéssel vádolta az ALA-t. Az Igazságügy-minisztérium nyilatkozata szerint ők egyetlen esetben sem kértek adatokat könyvtári olvasókról. Bármi is az igazság ezekben az ügyekben, az ALA folytatja küzdelmét a könyvtári nyilvántartások védelméért.

Az antiterrorista törvényekkel párhuzamosan másik trend is kezd kibontakozni, amely hatással lehet a könyvtárak és használók információelérésére. Míg néhány évvel ezelőtt elterjedt volt az az álláspont, hogy oktalan és szinte lehetetlen az internet szabályozása, mostanában egy sor kezdeményezés próbálja megváltoztatni az internet működésének módját. (Pl.: az unión belül biztonságos kommunikációs környezetet kialakítani bizalmas adatok számára; a használat adatainak megőrzése 12 hónap helyett 5 évig; a kiberbűnözés elleni lépések; a gyűlöletbeszéd visszaszorítása.)

Mindez mennyiben befolyásolja a könyvtári szolgálatot? A könyvtáraknak természetesen nem szabad védelmezniük a törvénysértőket továbbra sem, azonban folyamatosan tájékozódniuk kell arról, hogy az új szabályozások hogyan érintik használóikat. Az erősebb felügyelet például fékezheti a használó véleményszabadságát, bizonyos típusú információk használatát visszafoghatja az attól való félelem, hogy lehetséges bűnözőnek tekintik. A használóknak tisztában kell lenniük azzal, hogy az internethasználat adatait egy bizonyos ideig megőrzik. Ez ugyan egyelőre kevés országban történik így, de könnyen megváltozhat a helyzet. A könyvtáros szakma véleménye szerint az internet használata információszerezés céljából sok tekintetben azonos a nyomtatott anyag használatával, s mint ahogy a könyvhasználat adatait nem kívánja a nyomozó hatóságok rendelkezésére bocsátani, ugyanúgy az internethasználatét sem.

Nehezebb állást foglalni azokban a kérdésekben, amelyek a nemzetbiztonságot és az ún. érzékeny (bizalmas) információk könyvtári állományból és az internetről való visszavonását illetik. A könyvtárak hisznek az információhoz való hozzáférés szabadságában, de mégsem látszik, hogy támogatnák a mindenféle információhoz, bármely időszakban való hozzáférést. Nem ülhetnek azonban tétlenül, ha azt látják, korábban nyilvánosan hozzáférhető információk tűnnek el az internetről. (Csak egy példa: egy 1998-as *Time* cikkben az idősebb *George Bush* azt bizonygatta, hogy végtelenül ostoba dolog volna *Szaddam Huszeint* eltávolítani a hatalomból; ez a cikk eltűnt a folyóirat online archívumából.) A könyvtáros kötelessége, hogy biztosítsa, mindenki visszakérhesse az információt, akinek szüksége van rá. Hogy ezt a kötelességét hogyan egyezteti össze egy magát hadban állónak tekintő kormány igényeivel, ennek tisztázása a következő évek feladata.

Ha öt-tíz évre előre tekintünk, láthatjuk, milyen lépéseket tehetnek a kormányok az internet szabályozására. Az antiterrorista háború azt a képzetet keltette, hogy kifinomultabb módszerekre van szükség a terrortámadások megelőzésére. Ez nagy üzleti lehetőséget jelent azon cégek számára, amelyek ilyenek előállítására képesek; a technológia pedig rendelkezésére fog állni a terrorizmus elleni hatékony harc jegyében azoknak az államoknak is, amelyek nem sokat adnak az emberi jogokra. Már egy sor példa van arra, hogy különféle magáncégek piacra dobják ellenőrző-felügyelő szoftvereiket. Ha a fejleményeket a US Defence Advanced Research Project Agency (DARPA) által kifejlesztett Total Information Awareness (TIA) projekt fényében nézzük, aggasztónak tűnhet az a gigantikus adatbázis, amely egyben tartalmazza a polgárok internethasználatának feljegyzéseit, a telefonbeszélgetések adatait, a hitelkártyás és banki műveleteket, valamint az utazási dokumentumokat az antiterrorista harc jegyében. Ez a projekt lebontaná a falakat a magán- és a kormányzati adatbázisok között, s valószínűleg kiterjedne a könyvtárhasználatra is. A TIA-t annyira kritizálták, hogy kénytelenek voltak először megváltoztatni a nevét, majd teljesen feladni ezt az orwelli rémálmodot. Mégis jól mutatja a jelenlegi kormányzat gondolkodásmódját, mint ahogy a Floridában már 2002-ben megindított, (távol minden iróniától!) Matrixnak nevezett projekt, amely személyek és események közötti kapcsolatok felderítésére kombinálta a rendőrségi feljegyzéseket a kereskedelmileg hozzáférhető személyes adatokkal.

Ami az USA-ban történik, az előbb-utóbb bekövetkezik más országokban is, ha abból indulunk ki, hogy milyen sikeresen exportálták az antiterrorista háború módszereit, s vele együtt az emberi jogok sérelmeit olyan országokba, mint például Indonézia, Izrael, Oroszország, a Fülöp-szigetek. Amikor a PATRIOT II. néven ismert újabb törvénytervezet (Domestic Security Enhancement Act 2003) részletei kiszivárogtak, a nagy ellenkezés miatt vissza kellett vonni, s helyette egyes rendelkezéseit más törvényekbe illesztették, s a PATRIOT Act 2005-ben érvényüket veszítő egyes részeit kívánják megújítani.

Egy másik trend, amely ugyan nem kapcsolódik közvetlenül a terrorizmus elleni harchoz, ugyancsak befolyásolja az információ szabadságát. Ez pedig az öncenzúra, amely furcsamód a magánszektorból indult ki. Részben azért, mert számítanak bizonyos kormányzati megrendelésekre, részben pedig azért, mert el akarják kerülni a költséges jogi pereket, önként korlátozzák vagy cenzúrázzák az internetre kerülő anyagokat.

Ez az öncenzúra megmutatkozik a tudományos kutatásban és a folyóiratok publikációiban is. A kormány nyomására a szerkesztőségek bizonyos korlátozásokat vezettek be azokkal a tudósokkal szemben, akik USA-szankciókkal érintett országokban működnek (például cikkeiket csak változtatásokkal közlik). A külföldi diákok tanulmányi lehetőségeit is korlátozzák, s nem támogatják anyagiilag azokat a kutatásokat, amelyekben olyan külföldi diákok vesznek részt, akik nem mentek át biztonsági ellenőrzésen. Így a kutatók az előtt a kérdés előtt állnak, hogy vajon éppen az információ védelmében cenzúrázzák-e önmagukat. A könyvtárosoknak pedig megfelelő egyensúlyt kell teremteniük a nemzetbiztonság védelme és a szükséges információk a kutatókhoz való eljuttatása között.

A felvázolt kép meglehetősen sötét, noha az antiterrorista háború során tett lépéseknek csak egy részére terjed ki. Ugyanakkor azonban az utóbbi két évben biztató jelek is mutatkoztak. Először is egyre többen használják az internetet: közel 700 millióan világszerte. Egyre több használó vezet blogot (sok ugróponttal ellátott online naplók, vagy rendszeresen felfrissített webhelyek, amelyeket könnyű használni és elektronikusan postázni). A blogozók juttatták ki az információkat Bagdadból a háborúban, és ők nyilváníják ki szabadon véleményüket még az olyan országokban is, mint Irán.

Talán éppen ez jelenti majd a nagyobb demokrácia megvalósulását mindenki számára.

Az internethez való hozzáférés azonban még mindig nagyon egyenetlen a világ országaiban, s még a könyvtárak által nyújtott lehetőséget is nagymértékben befolyásolja a digitális szakadék. Ha az antiterrorista harc jegyében még szigorúbban szabályozzák a kormányok az internet elérését, akkor az információban gazdagok és szegények közötti szakadékon keresztül még lassabban épül a híd. Nem segíti elő az információ szabad áramlását a használat szigorodó ellenőrzése és felügyelete, valamint a használati adatok mind hosszabb időre szóló tárolása. Ez gátolja a szabad véleménynyilvánítást is, különösen a hagyományosan zárt rezsimekben. A használó, akinek szörfölés közben korábban nem kellett aggódnia amiatt, milyen információra bukkan, és milyen célra használja, most azt veszi észre, valaki a háta mögött rápillant képernyőjére, s potenciális terroristának tekinti, ha a terrorizmusra vonatkozó információt vesz igénybe.

Mit tehetnek a könyvtárak, ha használóik szellemi szabadsága van veszélyben? A könyvtárosnak tisztelnie és követnie kell a törvényt, ám mégis tehet valamit. Szorosan nyomon kell követnie az internetre vonatkozó törvényhozást, s észrevételezni azokat a pontokat, amelyek lehetséges konfliktusokat eredményezhetnek a könyvtárak és használóik számára. Nem szabad későn reagálni olyan szándékokra, amelyek a használói magánszférát, és az információ szabad áramlását fenyegetik. A használókat maga mellé kell állítania, s tudatosítania kell bennük, hogy milyen is az a környezet, amelyben információs tevékenységük folyik. Végző soron biztosítania kell, hogy az információhoz való hozzáférés egyenlő maradjon és akadálymentes, bárhol is működik az adott könyvtár.

Utóirat: e cikk megírása után szavazott az USA kongresszusa az olvasás szabadságát védelmező törvényről; szavazategyenlőség miatt a javaslat nem ment át, így érvényben maradtak továbbra is a PATRIOT Act bizonyos, megszüntetni kívánt rendelkezései. Az ALA közleményében rámutatott arra, hogy a szavazást a megszabott időn túl is folytatta a kongresszus, ami lehetővé tette, hogy egyes republikánus képviselők módosítsák szavazatukat.

/HAMILTON, Stuart: The war on terrorism: consequences for freedom of expression and the integrity of library users. = IFLA Journal, 30. köt. 3. sz. 2004. p. 199–207./

(Papp István)